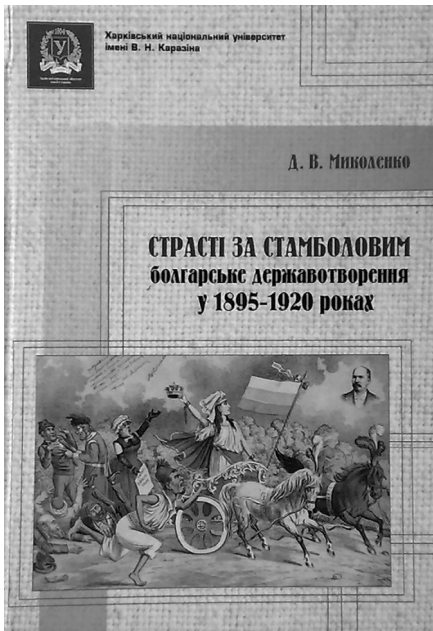

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Миколенко Д.
СТРАСТИ ЗА СТАМБОЛОВИМ: БОЛГАРСЬКЕ
ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У 1895–1920 РОКАХ. –
Х.: ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМ. В.Н.КАРАЗИНА, 2017. – 804 с.

Опублікована нещодавно монографія Д.Миколенка становить підсумок понад десятирічних болгарознавчих студій представника харківської школи болгаристики, котрий порушив насправді цікаву й маловивчену тему. Попри те, що постать болгарського державника Стефана Ніколова Стамболова (1854–1895 рр.) у болгарській історичній традиції зіставна з такими державниками, як О.Стамболійський, Г.Димитров, Т.Живков, та яка з другої половини ХІХ ст. постійно привертає

увагу не тільки в Болгарії, але й за її межами, стверджувати про всебічне висвітлення місця цього діяча в національній історії балканської країни виявляється передчасно. Учасникові й одному з лідерів антиосманської боротьби (1870–1878 рр.), членові Ліберальної партії (1879–1886 рр.), голові ІV Звичайних народних зборів (1884–1886 рр.), реєнтови (1886–1887 рр.), прем'єр-міністрові (1887–1904 рр.) – присвячено безліч наукових публікацій. Йому завжди знаходилося місце в узагальнюючих працях з історії Болгарії, на сторінках навчальної літератури. Але вплив традицій, виникнення яких пов'язане з ім'ям цього політика, у подальшому, після його загибелі внаслідок терористичного акту, не піддавався окремому висвітленню. Книга передусім зацікавила оригінальною постановкою питання про відому постать. Автор обрав за об'єкт аналізу політичну спадщину С.Стамболова у процесі розбудови Третього Болгарського царства як суверенної держави. Фактично йдеться про наступність державотворчих традицій за умов їх перерваного розвитку та відсутності консенсусу у правлячій еліті. У цьому зв'язку цілком обґрунтованими й закономірними виглядають хронологічні межі: від 6 липня

1895 р. – смерті С.Стамболова, до 29 листопада 1920 р., коли пішов у небуття головний хранитель і ретранслятор політичної спадщини С.Стамболова – Народно-ліберальна партія (с.7).

Автор віддав належне концептуальній історії, зокрема поняттю «політична спадщина» (с.3, 42, 106, 127). Як факт історіографії рецензована праця дозволяє простежити вирішення у сучасному українському болгарознавстві актуального для всього історико-понятійного дискурсу в Україні питання розширення дослідницького арсеналу за рахунок нової науково-теоретичної термінології та конкретизації наукових дефініцій. Самим терміном «спадщина» у західній гуманітаристиці почали активно послуговуватися в останній третині минулого століття. У науковому обігу він засвоювався разом із концептом «політика пам'яті». Автор, з'ясовуючи еволюцію поняття «спадщина», підкреслює, що досі відсутнє єдине й загальноприйняте його тлумачення. Розкриваючи його як семантичну структуру, він наголошує на тому, що термін цей в англійській науковій традиції вживається принаймні у двох сенсах: 1) для позначення зразків культури (набір цінностей, мова, мистецтво й т. ін.), що сприймається їх носіями/послідовниками як дане, тобто «heritage»; 2) для позначення історичного досвіду/уроків, які передаються від покоління до покоління, або «legasy». Говорячи про спадщину С.Стамболова, дослідник цілком справедливо вважає, що у цьому випадку може йтися, головним чином, про «legasy» (с.128). Звернення до «прояснення» зазначеного терміна свідчить, що автор неодмінно використовує його як аналітичну структуру. При цьому неодноразово наголошувалося, що політична спадщина С.Стамболова, маючи власну будову й контент, виступала цілком конкретним та реальним фактором розвитку країни впродовж багатьох років. Авторіві належить першій у конструюванні моделі політичної спадщини С.Стамболова. Вона визначається «як сукупність [...] ідей, практик, усталених рутин, узятих на озброєння для ефективного управління масовою свідомістю ідеологом, [...] ініційовані (С.Стамболовим – *Н.С.*) законодавчі норми, котрі зберегли свою чинність у подальші роки, колективна пам'ять про державного діяча та її використання для легітимації того чи іншого зовнішнього або внутрішнього курсу» (с.6, 705).

Д.Миколенко доволі вичерпно опрацював історіографічний доробок (с.9–105) своїх попередників (близько 1000 найменувань публікацій різних жанрів), наголосивши на вкрай суперечливих неоднозначних оцінках та характеристиках його діяльності не тільки сучасниками болгарського державотворця, але і представниками наступних генерацій дослідників, публіцистів, політиків у Болгарії, інших балканських країнах, Західній Європі, Росії, США, Туреччині, Україні навіть за умов історичного ревізйонізму. Взаємовиключні аргументи й висновки прибічників та опонентів С.Стамболова щодо інтерпретації історії Болгарії часу його політичної діяльності активно використовувалися задля досягнення власних цілей. Вивчення стамболівської традиції не втратило своєї актуальності. Адже кожна історична доба потребує власного прочитання минулого. Автор слушно підсумовує, що попри численні публікації, присвячені болгарському державникові, вплив його політичної спадщини в державному розвитку практично не досліджувався.

Аналіз його дає можливість уточнити і скорегувати усталені висновки щодо постаті С.Стамболова, а також слугує профілактикою як ідеалізації, так й фальсифікації інтерпретації минулого. Суспільну затребуваність у сучасній Болгарії зазначеної в назві рецензованої монографії теми підтверджено авторським соціологічним дослідженням, результати якого подано в додатках (с.783–803). Д.Миколенко застосовує прийом, котрий практично не використовується в такого роду розвідках. Визначивши 27 елементів стамболівського доробку, він у жовтні – листопаді 2016 р. запропонував громадянам Болгарії гуманітарних спеціальностей різних статей, вікових категорій (відповідно до результатів перепису населення країни 2011 р.) та регіонів висловити своє ставлення до діяльності й політичного спадку С.Стамболова.

Автор спирався на різноманітну джерельну базу, яка виявилася цілком достатньою для висвітлення теми. Попри те, що постать болгарського державника постійно спонукає дослідників звертатися в першу чергу до архівних матеріалів, їх значна частина вводиться в науковий обіг уперше. У монографії опрацьовано понад 40 фондів Центрального державного архіву Республіки Болгарія, Болгарського історичного архіву при Національній бібліотеці ім. Святих Кирила й Методія, Наукового архіву при Болгарській академії наук, Державного військово-історичного архіву Республіки Болгарія, Архіву зовнішньої політики Російської імперії. Активно використовувалися вже оприлюднені матеріали – преса, 20-томне видання особистого архіву С.Стамболова, надруковане наприкінці 1990 – на початку 2000-х рр., стенограми сесій болгарського парламенту, публіцистика, промови, спогади, епістолярна спадщина державних діячів і політиків, сучасників подій, різного роду документація, матеріали резонансних судових справ, які містять величезний масив фактів, необхідних для вивчення спадщини С.Стамболова. Робота з ними з огляду на суперечливість і тенденційність джерел потребувала високої археографічної культури.

Розлогий історіографічний аналіз і всебічне використання джерельної бази стали основою для ґрунтовних висновків. Відповідаючи на головне завдання – перевірити припущення, що політична спадщина С.Стамболова не лише була представлена в болгарських державотворчих процесах 1895–1920 рр., а й визначала їх упродовж тривалого часу (с.7), – Д.Миколенко доводить, що вона виступала елементом політичної системи країни (с.250–376), однак «не варто розглядати її як ключовий фактор» (с.706). При цьому на шляху досягнення зазначеної мети автор уникнув небезпеки перетворити дослідження теми, винесеної в назву монографії, на звичайний літопис політичного та соціально-економічного життя балканської країни.

Виконанню авторського задуму також сприяла збалансована й логічна структура монографії. Вона традиційна, складається зі вступу, шести розділів, висновків, бібліографії, додатків. У першому розділі розглядається історіографія, джерельна база, викладено методи та методологію дослідження. Другий присвячено діяльності С.Стамболова та власне започаткуванню стамболівської політичної традиції. Цей розділ, маючи всі ознаки історико-біографічної розвідки й відтворюючи фактично фоніві за характером знання

з теми монографії, усе ж доповнено авторським баченням еволюції постаті державника. На тлі прагнень зберегти конституційний лад і прозахідної зовнішньої орієнтації з'ясовано практики керованої демократії, традиції, які перетворилися на складову болгарської політичної культури (замахи на життя, убивства, корупція, зловживання службовим становищем та ін.), та нові явища у суспільно-політичному житті («партизанство», тероризм, перехід до багатопартійності з нетиповим розділенням політичних сил на «русофілів» і «русофобів»). Розглядаючи вирішення С.Стамболовим національного питання, дослідник цілком обґрунтовано вважає ідею дуалістичної турецько-болгарської держави лише тактичним кроком, спрямованим на збереження довіри у відносинах з Османською імперією. Третій розділ присвячено висвітленню спадщини державника в політичній традиції Болгарії. Це досягається шляхом розкриття процесу зміцнення інституту монархії, з'ясування специфіки державного управління, аналізу партій, парламентаризму, виборчої системи та політичної культури болгар. Автор підкреслює сталість стамболовської традиції попри всі перипетії життя країни. Досвід С.Стамболова у справі модернізації болгарського суспільства у соціально-економічній та культурній царинах розкривається у четвертому розділі. Виявляється, що він довів свою затребуваність як у прибічників, так й опонентів державника у процесі стимулювання вітчизняного виробника, створення інфраструктури, фінансовій та фіскальній системі, соціальному забезпеченні, навіть у сфері управління наукою. У цьому зв'язку розглядається також і корупція (с.461–479). Попри те, що автор позиціонує її як соціально-економічне явище (с.461), у тексті фактично йдеться про ринок корупційних послуг ще й у державотворенні та її прояви у громадському житті. На сторінках монографії корупція в Болгарії постає у вигляді конгломерату кумівства, різного роду зловживань владою, беззвітних фондів, лобювання правлячою партією інтересів наблизених до неї представників бізнесу, хабарництва, нецільового використання (або привласнення) владою коштів держбюджету, благодійних і соціальних фондів, шахрайства у процедурах закупівель на військові потреби. Стамболовізму у зовнішній політиці присвячено п'ятий і шостий розділи. Його ознаки простежуються в російсько-болгарських контактах, відносинах із державами Західної та Південно-Східної Європи, Османською імперією, у боротьбі за національне об'єднання. Узагальнюючи багатий фактичний матеріал, автор докладно з'ясовує, як сформована за часів регентства та прем'єрства С.Стамболова зовнішньополітична стратегія втрачала свою актуальність при незмінності міжнародного становища держави. Аналізуючи ідеї і практики державника у зовнішньополітичній сфері, Д.Миколенко спростовує розповсюджену впродовж кінця 1940–1960-х рр. в історіографії Народної Республіки Болгарії тезу про політику С.Стамболова як чинник двох національних катастроф 1913 і 1918 рр., доводячи тим самим, що до цього призвів саме відхід від його принципів.

При детальному розкритті головного дослідницького завдання (та завдяки цьому) рецензована праця як якісний інтелектуальний продукт стимулює науковий пошук, викликаючи ряд питань. Перша група з них радше

пов'язана з недостатньою розробкою деяких теоретичних проблем гуманітарних і соціальних наук, актуальних в історичній розвідці. Проводячи аналогії між ідеями та практиками болгарського державника і представників істеблшменту інших країн, автор доходить висновку, що окремі елементи залишеної ним спадщини все ж ідентичні зі складовими інших видатних його сучасників (с.708–713). Тож для якого за змістом та характером історичного часу є типовою політична традиція, заснування котрої пов'язане з ім'ям С.Стамболова? Наскільки вона була закономірною в балканській країні? Чи не виступала вона сама по собі не тільки автором деформацій (на тлі західноєвропейських країн) національної політичної культури (с.364–373), але і її складовою? Друга група пов'язана з можливостями практичного використання змісту монографії при створенні узагальнюючих синтетичних за характером праць з історії Болгарії або у зв'язку з інтерпретацією болгарської історії новітнього часу, зокрема при з'ясуванні характеру політичних режимів у країні в міжвоєнний час. Чи простежується вплив стамболівської традиції у протистоянні демократії та реакції після 1920 р.? Наскільки спадок С.Стамболова виявився життєздатним чи плідним після того, як перестав функціонувати його головний носій і ретранслятор – Народно-ліберальна партія? Цілком очевидно, що ці питання, хронологічно або тематично не пов'язані з монографією, потребують окремого вивчення.

Дослідження Д.Миколенка має аналітичний характер, глибоко обґрунтовані висновки, спирається на широке коло джерел і студій попередників, усебічно реалізовує висловлену мету та зосереджене в першу чергу на з'ясуванні причинно-наслідкових зв'язків. Попри те, що монографію присвячено тільки одному з факторів життя болгарської держави впродовж 1895–1920 рр., це дозволяє вважати її внеском у вивчення всієї політичної історії балканської країни зазначеного періоду в українському її варіанті. Окремі огріхи редакційного характеру (с.20, 473, 113) не зменшують цінності книги. Рецензована праця, крім того, засвідчила поступ вітчизняної науки у справі не тільки модернізації науково-теоретичної термінології, але і практичного застосування нових для неї концептів як аналітичних засобів. Монографія тільки виграла б, якби була доповнена такими ж розлогими висновками болгарською й англійською мовами з огляду на сталий інтерес до постаті С.Стамболова в наукових колах різних країн. Загалом книга Д.Миколенка не залишить байдужим жодного зацікавленого читача, стане у пригоді як представникові академічних кіл, так і студентіві.

Наталія Самойленко (Полтава)